

5. Корневский Ю. В. Использование результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании по уголовным делам [Текст] : методическое пособие / Ю. В. Корневский, М. Е. Токарева. – М. : Юрлитинформ, 2000. – 144 с.
6. Мешков В. М. Оперативно-розыскная тактика и особенности легализации полученной информации в ходе предварительного следствия [Текст] : учебно-практическое пособие / В. М. Мешков, В. Л. Попов. – М. : Щит-М, 1999. – 80 с.
7. Белкин Р. С. Курс криминалистики (в трех томах) [Текст] / Р. С. Белкин. – М., 1997. – Т. 1. Общая теория криминалистики. – 369 с.
8. Расследование как процесс познания [Текст]. – М., 1969.
9. Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений [Текст] / Д. И. Бедняков. – М., 1991.
10. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право [Текст] : навчальний посібник для підготовки до державного іспиту / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2006. – 208 с.

УДК 343.132

М. І. Леоненко, кандидат юридичних наук, доцент,
перший заступник директора Інституту права
Класичного приватного університету

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ ЗА УЧАСТЮ ПЕРЕКЛАДАЧА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено основним завданням упорядкування мовних відносин у сфері судочинства. Велика увага приділяється проблемам реалізації положень принципу національної мови кримінального судочинства. Розглядаються питання участі перекладача, який вступає в процес, пов'язаний з подоланням мовних бар'єрів та забезпеченням прав учасників провадження, а також з виконанням основних завдань судочинства.

Статья посвящена определению основных направлений разрешения главных задач упорядочения языковых отношений в сфере судопроизводства. Большое внимание уделяется проблемам реализации принципа национального языка в уголовном судопроизводстве. Рассматриваются вопросы участия переводчика, который вступает в процесс, связанный с преодолением языковых барьеров и обеспечением прав участников производства, а также разрешением задач судопроизводства.

The article deals with the main tasks as to putting in order the language relations during juridical process. The attention is paid to the problem of national language during criminal process. The participation of the interpreter, who eliminates the language barriers is considered. The attention is also paid to the rights of those who take part in the process, besides the main tasks of the criminal process are mentioned.

Ключові слова. Перекладач, судочинство, кримінальний процес, мова, допит.

Вступ. Побудова в незалежній Україні нової системи кримінальної юстиції потребує вирішення цілої низки важливих політичних, соціальних і, безумовно, правових питань. Серед них непересічне значення має завдання впорядкування мовних відносин у сфері судочинства. Особливо в слідчій та судовій практиці останнього десятиріччя виявились хаотичні тенденції в застосуванні мови, мають місце крайнощі та непорозуміння.

© М. І. Леоненко, 2009

Постановка завдання. Поширена нині практика ігнорування суддями, прокурорами, захисниками державної мови судочинства (складання процесуальних документів, проведення судового розгляду, судових дебатів тощо в багатьох випадках, а в деяких регіонах України як правило – російською мовою) є порушенням Конституції України, це негативно впливає на рівень правосуддя в державі та нерідко змушує суд перебирати на себе функції перекладача, що знижує культуру судового процесу.

Результати дослідження. Найвагоміша роль у реалізації положень принципу національної мови кримінального судочинства відведена такому учаснику процесу, як перекладач. Він вступає в процес для подолання мовних бар'єрів, його участь пов'язана із забезпеченням прав учасників провадження, а також з виконанням основних завдань судочинства.

Проведення майже кожної слідчої дії передбачає обмін інформацією при спілкуванні між слідчим та іншими учасниками кримінального процесу. Спілкування (комунікація, взаємодія), на думку В. Г. Лукашевича, виступає в розслідуванні злочинів як конституюючий “стрижень” його процесуального (процедурного) боку, відповідним чином опосередковує всі основні організаційно-тактичні моменти діяльності слідчого [1, 7]. Так, у кримінальному судочинстві спілкування виступає не тільки як особлива форма взаємодії та міжособових відносин, а й як складний, багатоплановий інформаційний процес установалення і розвитку контактів між людьми. Тому успіх розслідування значною мірою визначається взаємодією слідчого з особами, що беруть участь у справі, підозрюваним, обвинувачуваним, потерпілим, свідком та ін. На всіх етапах слідства відбувається психологічна взаємодія слідчого з усіма учасниками кримінального процесу, основу такої взаємодії становить інформаційний процес. Як зазначає М. І. Єнікеев, “кожна зі сторін є джерелом і одержувачем інформації, на основі якої сторони оцінюють один одного, розробляють відповідну стратегію і тактику поведінки” [2, 364].

Показання свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачуваних та інших осіб можуть бути отримані шляхом допиту. Допит – це найпоширеніший спосіб отримання доказів, мета його полягає в отриманні повних та об'єктивних показань, які відображають дійсність [3, 62]. Треба зазначити, що отримання інформації в ході допиту від особи, яка не володіє мовою кримінально-процесуального провадження, має свої особливості, котрі визначаються певними обставинами.

Перш ніж розпочати допит особи, що не володіє мовою кримінально-процесуального провадження, треба вирішити низку питань, зокрема обов'язково призначити захисника і визначити факт і міру неволодіння мовою. Хто повинен установалювати факт володіння особою цією мовою? Достатнє це володіння чи недостатнє? Чи потрібно робити таку перевірку і як надалі використати її результати?

Отже, існує багато думок щодо шляхів вирішення цього питання. Наприклад, деякі вчені звертають увагу на те, що визначити факт володіння мовою мають особисто слідчий, прокурор або суддя [4], а деякі вважають, що вирішувати це питання повинен слідчий чи суддя обов'язково за наявності відповідного висновку спеціаліста-мовознавця [5].

Усе це різноманіття думок, безперечно, заслуговує на увагу. На наш погляд, абсолютно правомірною буде дія, коли слідчий для визначення факту володіння мовою кримінально-процесуального провадження будь-кого з учасників процесу звернеться за допомогою до спеціаліста-мовознавця.

По-друге, спілкування під час допиту передбачає взаємодію між суб'єктами, кількість яких може бути різною. Крім особи, що допитується, у слідчій дії можуть брати участь інші особи – перекладач, захисник, а в деяких випадках до них ще приєднуються педагог, законні представники неповнолітнього, спеціаліст. Усі ці особи мають відповідні права, обсяг яких визначається метою їх участі в справі. При цьому, як і при будь-якій ін-

шій формі спілкування, відбувається обмін інформацією, взаємовплив, взаємооцінка, формування моральних позицій, переконань [6, 455]. Проте головна роль у цій взаємодії належить особі, що здійснює допит. Індивідуальний підхід до допитуваного – одна з основних вимог слідчої тактики. Тому дотримання цієї вимоги в даній ситуації пов'язане з безпосередньою та обов'язковою участю перекладача. Його участь у такому випадку є необхідним чинником, без якого неможливо не тільки встановлювати психологічний контакт між особою, що допитує, і допитуваним, але й одержати від останнього якомога повнішу інформацію, що стосується скоєного злочину. Водночас відомості про факти, що стосуються справи, якими володіють учасники процесу, потрібно довести до відома слідчого, тому їх слід викласти мовою, зрозумілою слідчому (або в оригіналі, або в точному перекладі). Отже, ці матеріали має бути викладено мовою кримінального провадження, і інформацію, одержану від осіб, які не володіють цією мовою, обов'язково потрібно перекласти.

По-третє, особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор, суддя не можуть бути одночасно й перекладачами, оскільки закон не допускає (за загальним правилом) суміщення різних процесуальних ролей в одній особі. Ю. І. Стецовський зазначає, що “таке змішання процесуальних функцій не тільки позбавляє переклад процесуальних гарантій, а й знижує якість виконання учасником процесу його процесуальних функцій” [7, 22].

Але може виникнути ситуація, коли слідчий вільно володіє мовою, якою бажає давати показання особа, що бере участь у справі. У зв'язку з цим В. П. Лавров та А. Г. Крамаров наголошують: “...закон не забороняє провадити допит цією мовою, якщо слідчий володіє нею вільно, що, зрозуміло, значно спрощує спілкування з допитуваним, сприяє встановленню психологічного контакту, довірчих відносин. Але при цьому висловлюються рекомендації складати тією ж мовою і протокол допиту, а вже далі за допомогою запрошеного перекладача перекласти протокол на мову судочинства і залучити незалежний протокол до справи” [8, 22]. На перший погляд, з такою позицією слід погодитись, але якщо проаналізувати її більш детально, то ці рекомендації можна використовувати лише як виняток, у тому випадку, коли допитуваний відмовляється давати показання через перекладача. Тоді бажання допитуваного давати показання через перекладача або без нього має обов'язково відображатися в протоколі допиту.

Також кримінально-процесуальний закон дає право підозрюваному, обвинуваченому власноручно викласти свої показання. У даному випадку його показання, викладені рідною мовою, теж підлягають письмовому перекладу на мову кримінально-процесуального провадження. І в цьому разі переклад підписується тільки перекладачем.

Якщо протокол допиту складено слідчим, то перекладач підписує кожен сторінку, а підозрюваний після повного усного перекладу йому тексту підписується тільки наприкінці, підтверджуючи цим відповідність перекладу його показанням. У практиці зустрічаються випадки, коли підозрюваний вимагає перекласти протокол допиту на його рідну мову в письмовому вигляді. Тоді протокол у цілому і кожна його сторінка окремо підписуються перекладачем і підозрюваним.

Отже, важливе значення має правильна фіксація результатів допиту в протоколі, де мусять бути повно й об'єктивно відображені не тільки повідомлені допитуваним дані, а й відомості про особу, що робила переклад.

Проте, як би повно за допомогою письмових знаків не фіксувалася інформація в протоколі, можуть бути упущення, і, крім того, передати на папері всі мовні особливості людини, яка говорить, практично неможливо [9, 10]. Тому уникнути перекручувань і втрат інформації під час допиту, здійсненого за участю перекладача, і в ході процесуального закріплення його результатів може допомогти звукозапис, процесуальний порядок застосування якого закріплено в ст. 85¹ КПК України. Фонограма доповнить протокол і тим самим підвищить надійність і достовірність фактичних даних, закріплених у ньому.

Таким чином, звукозапис доцільно застосовувати для фіксації показань, що даються за участю перекладача, не тільки для можливості перевірки обґрунтованості зміни показань із посиланням на неправильність або неточність перекладу, а також для подальшого використання в ході розслідування. Тому під час проведення і допиту, і інших слідчих дій (пред'явлення для впізнання, обшуку, відтворення обстановки та обставин події, очної ставки) рекомендується застосовувати, крім звукозапису, також кіно- та відеозйомку.

У слідчій практиці виникають випадки, коли під час проведення очної ставки (ст. 173 КПК України) між особами, що дають показання мовою судочинства, але володіють і іншою мовою, яку слідчий не розуміє, доцільно забезпечити присутність незацікавленої в справі особи, що знає цю мову. Такий перекладач, як відзначає М. А. Джафаркулієв, допомагає припинити змову між допитуваними. Він здійснює переклад для слідчого лише при спробі учасників очної ставки перемовлятися між собою не на мові судочинства [10, 130].

Наприклад, якщо обвинувачувані дають показання українською мовою, але, крім того, всі вони вільно володіють циганською та румунською мовами, якими слідчий не володіє, то для припинення змови під час очної ставки треба запросити особу, яка знає ці мови. Роль і функцію цієї особи необхідно роз'яснити учасникам слідчої дії і факт її присутності зазначити у протоколі. Її єдиний обов'язок – виконання перекладу на мову судочинства висловлювань у процесі очної ставки її учасників у разі спроби вступити у змову. За змістом це функція спеціаліста, який запрошується для сприяння слідчому, розширення його практичних можливостей з виявлення і закріплення доказів. На нашу думку, якщо особа, яка вільно володіє іншими мовами, запрошена для надання зазначеної допомоги під час провадження слідчої дії (наприклад, у даному випадку), то вона набуває процесуального статусу спеціаліста, відповідно до ст. 128¹ КПК України. Незалежно від фактичної необхідності здійснення перекладу в аналізованому випадку участь спеціаліста повинна знайти відображення у протоколі відповідної слідчої дії. Цю функцію також може виконати особа, яка була раніше запрошена до участі у справі як перекладач і виконує визначені в ст. 128 КПК України обов'язки.

Також певні складнощі виникають під час очної ставки між учасниками, які розмовляють різними мовами, тому що в такому разі потрібні два перекладачі й подвійний переклад. Якщо ж обидва учасники очної ставки розмовляють однією мовою, то слідчий, що не знає цієї мови, має запобігти можливості змови між ними, зобов'язавши перекладача припинити будь-яке спілкування учасників очної ставки один з одним, минаючи слідчого.

З метою з'ясування обставин злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи, слідчий проводить огляд документів (згідно зі ст. 190, 191, 195 КПК України) та їх виїмку (ст. 178–183, 186–189 КПК України) і тому в разі потреби також може запросити для участі в огляді іншомовних документів спеціаліста-мовознавця, якому в усній формі треба буде здійснити переклад змісту цих документів. У цьому випадку, на нашу думку, недоцільно звертатися за допомогою спеціаліста-мовознавця, коли раніше вже був залучений до участі у справі перекладач, звичайно, якщо вилучені документи складено мовою, якою він володіє. Ознайомлення зі змістом документів під час їх вилучення за допомогою перекладача має для слідчого й учасників огляду або виїмки попередній характер. Адже якщо ці документи мають значення для справи, то потім вони підлягають письмовому перекладу відповідною особою. Положення щодо вирішення даного питання стосується і порядку накладення арешту на кореспонденцію та її виїмку у поштово-телеграфних установах (ст. 187 КПК України). В усіх випадках зміст дій перекладача (спеціаліста) під час слідчого огляду та виїмки має бути закріплено в протоколі огляду, який у числі інших підписується особою, що здійснювала переклад.

Згідно з кримінально-процесуальним законодавством привілей письмового перекладу процесуальних документів належить тільки обвинуваченому. Таке положення ставить у нерівне становище інших учасників процесу та порушує одну з основних засад судочинства – змагальність сторін.

У свою чергу, ст. 19 КПК України не конкретизує, які саме документи слід перекладати на мову, зрозумілу обвинуваченому. У практиці склалося так, що до їх числа належать ті копії, які відповідно до закону передаються обвинуваченому. Тому, на нашу думку, необхідно конкретизувати й закріпити в КПК України перелік процесуальних документів, копії яких мають вручатися обвинуваченому та іншим учасникам процесу, коли вони не володіють мовою судочинства.

Проте слід ураховувати, що обвинувачений, не володіючи мовою, якою ведеться судочинство, має право повного ознайомлення з матеріалами справи за допомогою перекладача. Тому решта матеріалів справи підлягає усному перекладу через перекладача.

Однак таким правом (на письмовий переклад) повинні користуватися й інші учасники кримінального процесу, які перш за все зацікавлені в результатах справи. При вирішенні цих питань привертає до себе увагу європейська судова практика. Так, у справі *Белкасема і Коча* Європейський Суд зазначив, що допомога перекладача не обмежується запрошенням його лише на період усного слухання справи, а якщо обвинуваченому було забезпечено усний переклад усієї документації, то він не має права на отримання письмових перекладів цієї документації [11, 191].

На практиці зустрічалися справи, в яких обов'язки перекладача брав на себе захисник. Таке суміщення різних процесуальних функцій в одній особі не допускається чинним кримінально-процесуальним законодавством.

Дуже цікава в цьому плані практика Європейського Суду з прав людини з огляду на те, що ми хочемо зробити такий Кримінально-процесуальний кодекс, який, нарешті, врахував би міжнародні стандарти прав і свобод людини, гарантував права і свободи будь-якої особи, втягнутої у сферу кримінального процесу.

Так, у справі *Камасінський проти Австрії* (1989 р.) адвокат захисту вільно володів рідною мовою обвинуваченого і спілкувався з підзахисним без допомоги перекладача. Тому, розглядаючи скаргу заявника про те, що йому не було надано перекладача, Суд не знайшов порушення положень підпункту е п. 3 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини, в якому зазначається, що обвинувачений має право "отримувати безкоштовну допомогу перекладача, якщо він не розуміє і не розмовляє мовою, яка використовується в суді" [12, 38–52]. Своє рішення Суд мотивував тим, що призначення державою обвинуваченому захисника, який міг спілкуватися і мовою суду, і мовою підзахисного, задовольнило вимоги як п. 3(е) ст. 6, так і п. 3(а) ст. 6 Конвенції. Тобто замість перекладача обвинуваченому був призначений захисник, який поєднав процесуальні функції захисту і перекладача. Таким чином, обвинуваченому було надано зрозумілою для нього мовою інформацію стосовно обвинувачення проти нього, матеріали слідства і судові рішення.

Ця практика заслуговує на увагу, але з огляду на вітчизняне чинне кримінально-процесуальне законодавство потребує гнучкого підходу. У даному разі, крім захисника, призначається перекладач, який є проміжною ланкою між захисником та особою, що підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину. Тут також виникають деякі труднощі щодо правильної організації перекладу бесіди захисника і підзахисного віч-на-віч, які пов'язані, перш за все, із забезпеченням можливості представникам адвокатури повною мірою виконати поставлені перед ними завдання із захисту осіб, що не володіють мовою судочинства. Одна з гарантій полягає у створенні умов, за яких перекладач не порушив би адвокатської таємниці. У ст. 9 Закону України "Про адвокатуру" є пряма вказівка на обов'язок адвоката зберігати адвокатську таємницю. Тому допит чи спроба допиту захисника – це порушення не тільки норм ст. 9 і 10 цього Закону, а й ст. 48 і 69 КПК України. Але вирішення питання в такому випадку щодо перекладача, який безпосередньо торкається таємниці захисника та підзахисного, не регулюється чинним кримінально-процесуальним законодавством, що є відповідною прогалиною.

З огляду на це вважаємо за доцільне передбачити в новому КПК України такі положення.

– “Перекладач не може бути допитаний як свідок з приводу обставин, що стали йому відомі під час здійснення перекладу в ході побачення віч-на-віч захисника з підзахисним”.

– “Перекладач притягається до кримінальної відповідальності в разі розголошення обставин, що стали йому відомі в ході бесіди підзахисного із захисником під час побачення віч-на-віч”.

На нашу думку, оптимальним варіантом у випадку здійснення перекладу бесіди під час зустрічі захисника зі своїм підзахисним наодинці буде перекладач, запрошений юридичною консультацією, в якій працює адвокат. У цьому разі автоматично гарантувалася б охорона як адвокатської таємниці захисника, так і прав обвинуваченого на захист. Також ми вважаємо, що доречно було б звернутися до практики Європейського Суду, згідно з якою можна поєднати процесуальні функції захисника та перекладача (якщо захисник володіє мовою судочинства та мовою підзахисного), але тільки на період проведення бесід віч-на-віч.

Крім того, в період існування високих комп’ютерних технологій, кібернетизації та інформатизації всіх сфер соціальної діяльності перед процесуалістами може постати дуже цікава проблема допустимості застосування електронного перекладу документів за допомогою комп’ютера. Певна річ, що у своїй роботі перекладач може користуватися комп’ютером. Але якщо слідчий здійснить переклад іншомовного документа за допомогою електронного перекладача, то зміст перекладеного неодмінно викликатиме сумніви. По-перше, слідчий не є спеціалістом у галузі мовознавства, техніки перекладу, а по-друге, закон не допускає (за загальним правилом) суміщення різних процесуальних ролей в одній особі. Якщо цей документ і буде перекладено слідчим з використанням електронного перекладача, але не буде перевірено та підписано у встановленому порядку перекладачем (як процесуальною фігурою), то він втрачить доказову силу як процесуально неправильно оформлений.

Висновки. Отже, гадаємо, ця проблема заслуговує на увагу і потребує більш детального вивчення й аналізу, а також розробки як у теорії кримінального процесу, так і в чинному законодавстві, адже нині на порядок денний дедалі настійливіше виходить проблема комп’ютеризації мови.

Таким чином, судово-правова реформа в Україні орієнтована на захист загальнолюдських цінностей, які зазначені в Конституції України та в багатьох міжнародних актах. Це зумовлює необхідність подальшого розвитку та вдосконалення судової процедури, в тому числі щодо визначення мови судочинства та процесуального статусу перекладача.

Література

1. Лукашевич В. Г. Основи теорії професійного спілкування слідчого [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.09 / В. Г. Лукашевич / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1993.

2. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии [Текст] : учебник для вузов / М. И. Еникеев. – М. : Юристъ, 1996.

3. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів [Текст] : підручник для студентів юрид. вузів і фак. / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 1998.

4. Саркисянц Г. П. Переводчик в советском уголовном процессе [Текст] / Г. П. Саркисянц. – Ташкент : Фан, 1974. – 90 с.; Аширбекова М. Т. Реализация принципа национального языка в уголовном процессе [Текст] / М. Т. Аширбекова // Вопросы уголовного процесса. – 1984. – Вып. 3. – С. 13–17; Совершенствование уголовно-процессуального законодательства и охрана прав личности [Текст] / Ф. А. Лопушанский, В. В. Леоненко и др. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 174; та інші.

5. Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства [Текст] / В. Т. Маляренко. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 148.

6. Криминалистика [Текст] : учебник для вузов / отв. ред. проф. Н. П. Яблоков. – М. : БЕК, 1995.

7. Стецовский Ю. И. Принцип национального языка судопроизводства и право обвинения на защиту [Текст] / Ю. И. Стецовский // Советская юстиция. – 1977. – № 4.

8. Лавров В. П. Особенности допроса граждан иностранных государств [Текст] / В. П. Лавров, А. Г. Крамаров. – М., 1976.

9. Леви А. А. Звукозапись в уголовном процессе [Текст] / А. А. Леви. – М. : Юрид. лит., 1974.

10. Джафаркулиев М. А. О. Проблемы национального языка в судопроизводстве [Текст] / М. А. О. Джафаркулиев / под ред. Г. М. Миньковского. – Баку : Азерб. гос. изд-во, 1989.

11. Европейский суд по правам человека [Текст] : избранные решения : в 2 т. – М., 2000. – Т. 1.

12. Гом'єн Д. Короткий путівник по Європейській конвенції з прав людини [Текст] / Д. Гом'єн / пер. з англ. Т. Іваненко та О. Павличенка. – Львів : Кальварія, 1988.

